

Birher Nándor

A normák kapcsolati rendszerének feltárása a hatékonyabb szabályozási formák kialakítása érdekében

Exposure of Interrelationships between Standards in Order to Develop More Efficient Regulatory Forms

ÖSSZEFOGLALÁS

Jelen tanulmány egy problémafelvetés: a teljesség igénye nélkül veti fel annak a kérdését, hogyan viszonyulnak egymáshoz a jog, az erkölcs és a vallás normarendjei, mi az a történelmi összefüggésrendszer, amely összekapcsolja őket. A „szabályozáskomplexitás” a normarendek viszonyát igyekszik vizuálisan is felvázolni – első lépésben a teljesség és a pontosság igénye nélkül, azzal a szándékkal, hogy lesznek avatott szakemberek, akik a szükséges pontosításokat elvégzik. A kérdés átfogó, hiszen az egész embert mint értelemmel és akaratral rendelkező létezőt érinti, annak egyéni és közösségi vonatkozásaiban egyaránt. A kérdés aktuális is, hiszen olyan problémák kerülnek előtérbe, mint az etikai alapú totalitárius

társadalomszervezés vagy a vallási fanatizmusok. A kérdés a jövőbe mutató, hiszen a szabályozáskomplexitás teljesen új attitűdöt követel meg a jogászoktól és a társadalmi, gazdasági folyamatokkal foglalkozó bármely szakembertől is.

Kulcsszavak: jog, erkölcs, vallás, értelem, akarat, ember, szabályozáskomplexitás, folyamatszabályozás

SUMMARY

This study is a proposition: without endeavouring to give an exhaustive response, it raises the question of interrelationship between the paradigms of law, ethics and religion, and seeks to understand the historical system of correlations linking them. “Regu-

DR. HABIL. BIRHER NÁNDOR tanszékvezető egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem (birher.nandor@kre.hu).

latory complexity” is an effort to visually outline the interrelationship between the various paradigms: in the first step, without an endeavour to provide an exhaustive and accurate description, with the hope that there will be skilled experts for the required subsequent clarification. This topic is comprehensive, as it affects the entire human being as a creature endowed with intelligence and will, both individually and in community. This topic is also timely, since it brings problems like ethical totalitarian organisation of the society or religious fanaticism into focus. This topic is also forward-looking, because regulatory complexity requires lawyers and other specialists engaged in social and economic developments to adopt a completely new attitude.

Keywords: law, ethics, religion, reason, will, man, regulatory complexity, process control

BEVEZETÉS

A normák az irányított döntési folyamatot lehetővé tevő alapvető szabályok (Anzenbacher, 1993:316). Ezeket a szabályokat elméletileg lehetne akár tisztán formálisan, az aritmetika elvei mentén (igen/nem dichotómia) is alkalmazni, azonban sem a szabályokat, sem azokat a tényeket, amelyekre a szabályok vonatkoznak, nem sikerülhet teljes egzaktsággal megfogalmazni, mivel az élet egzisztenciális valósága jóval bonyolultabb az életet leíró normatív szabályoknál és magánál a nyelvnél is. Ezzel együtt az ember – más eszköze nem lévén – folyamatosan igyekszik a szükséges aritmetikai transzformációt elvégezni. Az esetek egy részében ez lehetséges is, más részében viszont nem. Ilyenkor merül fel az igazság és igazságosság jogi, filozófiai és vallási kérdése. A döntéseinkben jellemzően egyszerre van jelen a kimenet egyszerűsége (igen/nem) és a döntési szituáció bonyolultsága. A következőkben megpróbáljuk azokat a normatív struktúrákat és kapcsolataikat elemezni, amelyek a társadalmat érintő alapvető döntéseket meghatározzák.

AZ EMBERI DÖNTÉSEK ALAPJAI: ISMERET ÉS AKARAT

Az ember a döntéseit a tudására és az akaratára alapozva hozza. Egyszerűsítve megállapíthatjuk: amit nem tudok, nem akarhatom, de fordítva is igaz, az ismeret tárgyára irányuló akarat nélkül nem ismerhetek meg (nem tudhatok). Az akarat és az ismeret kéz a kézben járnak, mindkettő fontos elem a döntések meghozatala során. Mind a tudás, mind az akarat potenciálisan szabad és végtelen, a gyakorlatban azonban lehatárolt, éppen ezért a folyamatos fejlődés lehetőségével is rendelkezik. Az emberi közösség életét is pontosan a tudatosan alkotott és a hatalom erejével érvényre juttatott szabályok szervezik renddé. Mind a tudatosság, mint az érvényesség feltétele, mind pedig az érvényesülést motiváló akarat megjelenése fejlődési folyamat. Ennek a folyamatnak egy sajátos fordulópontjához érkeztünk a három normarend kapcsolatának feltárásával és az új szabályozási módok elemzésével. Ezen a ponton fontos hangsúlyozni, hogy emberi személy álláspontunk szerint egyedi és megismételhetetlen létező (pontosan a személyes akarata és a tudata miatt), éppen ezért méltóságában egyedülálló (Kant, 1996:116–117). Ezt az egyediséget a tudomány sem írhatja felül, nem alakíthatja át sem az egyént, sem az egyének közösségét „dezentropomorfizáló” módon (Lukács, 1969:718–719).¹ Nem gondolhatjuk, hogy a társadalom kollektív szabályai elveszik, vagy hogy egyáltalán elvehetnék az egyén felelősségét és ezzel együtt a szabadságát. Mindezt azért kell előre bocsátani, mert a mai rendszerelméletek tekintélyes része követi azt a szemléletet, amelyik a hivatkozott Lukács György gondolkodását is meghatározta, azt állítva, hogy a társadalom rendszereiben feloldódik az egyén jelentősége. A rendszerelméletek szerint úgy tűnik, mintha a társadalom gépezetében eltűnhetne az egyén személyessége. Ezért is figyelemre méltó, hogy a jog és erkölcs normarendjeinek „személytelenítése” mel-

lett Lukács György csak egy veszélyt lát: a vallást, ami kimondottan a személyesre koncentrál. Ahhoz, hogy visszataláljunk az ember személyes és közösségi létének az egyensúlyához, szükséges megtalálni a jog, az erkölcs és a vallás értelmet és akaratot is egyensúlyban tartó normarendjeinek harmóniáját is.

Az ember döntéseit az akarata segítségével szabadon hozza meg a tudása és elhatározása alapján. A szabad döntés képessége azonban nem jelenti azt, hogy a döntéseket végtelen tudással és korlátok nélkül lehetne meghozni. Pontosan az egyéni és kollektív korlátok miatt van kiemelt jelentősége a közösség életét szabályozó, a történelmi tapasztalatokat is magukba olvasztó normák meghatározásának és megalkotásának, amelyek az egyén vagy közösség számára követendő irányokat kijelölik. (Természetesen az egyéni akarat szabadsága itt is megjelent, hiszen – elvileg – mindenki eldöntheti, hogy akarja-e és milyen feltételekkel követni a norma előírását.)

A normák a kollektív bölcsesség történelmi tapasztalatait felhasználva segítik hozzá az egyént és a közösséget ahhoz, hogy képes legyen a „túlélésre” (Birher, 2015:11–20). Természetesen tudomásul kell venni azt a tényt is, hogy mind az egyén, mind pedig a közösség bizonyos értelemben „kiskorú” marad (Kant: válasz a kérdésre), hiszen mindenki rá van utalva a másokra. Mindenki csak a múltjából tud táplálkozni. Az egyéni akarat önmagában ugyan végtelen, de mégis gyenge ahhoz, hogy teljesen önállóan „merjen tudni”.²

Az emberi tudás tehát nem más, mint képesség arra, hogy igaz kijelentéseket tegyünk, és azokat érvekkel is alátámasszuk. A képesség elméletileg a teljes bizonyossággig vezethet, de a valóságban az ismeret teljessége elérhetetlen. Ahhoz, hogy a megismerésünk minél teljesebb lehessen, szükség van a másik emberrel való együttgondolkodásra és a történelmi tapasztalataink felhasználására. Ugyanígy elengedhetetlen a közösség segítségével abban, hogy akár az egyéni aka-

rattal szemben is képes legyen a szabályok érvényesülését előmozdítani.

Szükség van tehát azokra a társadalomban kialakult szabályozókra, amelyek egyértelműbbé teszik a választ a kérdésre: „Mit kell tennem?” Ezek közül jelen tanulmányban a jog, az erkölcs és a vallás normáit vesszük alaposabban szemügyre.

A NORMÁK ALKALMAZÁSA

Felvetődik a kérdés: hogyan jutunk el a döntések bizonyosságához? Hogyan dönti el a bíró, hogy kié a tulajdon, megvalósult-e a tényállás, vagy hogyan dönti el a közösség, hogy befogadja-e a migránst? A kimeneti értékek – ahogy már megjegyeztük – jellemzően kétértékűek: igen vagy nem. Ezzel szemben a kimeneti értékig vezető út nagyon bonyolult, sok benne a „talán”, a „valószínű”, a „lehet”. Ezekben a döntések kevésbé biztos szintjein segíthet eligazodni, ha tisztában vagyunk az egyes normarendek egymáshoz való viszonyával. Igazából minden döntés – még az egyszerűnek tűnő döntés – háttérben is sok olyan tényező áll, amelyet az ember erkölcsi, vallási hovatartozása vagy éppen a jogérzete határoz meg.

Az egyes normatív rendszerek – pontosan a döntési tisztaság megőrzése érdekében egészen napjaink nagy bonyolultságúvá szervezett világának a megjelenéséig – törekedtek a saját metodológiai tisztaságuk megőrzésére azzal, hogy saját módszertanukat elhatárolták más normarendek módszertanaitól (vagy éppen megpróbálták a saját módszertanukká kódolni a másik normarend szabályait). Így született a tiszta jogtan (csak formális jog), így jöttek létre a vallási erejű (varázserejű?) emberi jogok, vagy jelentek meg a fanatikus vallási irányzatok a normák területén. Ezen megoldások mind-egyikéről kiderültek a súlyos gyengeségeik. Ezért van itt az ideje annak, hogy a normák kapcsolati rendszerét egy tágabb kontextusba illesszük be, és állapítsuk meg, hogy az egyes normatív szintek a közösség életének

szabályozása érdekében szoros kapcsolatban állnak egymással, és az együttműködésük eredményeként születnek meg a döntések úgy, hogy közben mégsem keveredik össze a terminológiájuk vagy módszertanuk. Ahogy korábban már rámutattunk, veszélyes azt gondolni, hogy az egyes normarendek egymástól függetlenek, azaz lehet például csak a jog normájával irányítani egy közösséget, de legalább ennyire veszélyes az is, ha azt gondoljuk, hogy a normarendek közös halmazokat hozhatnak létre, kialakítva így például a vallás és erkölcs keverékét, ahogy megpróbálták azt a szocialista államkonceptióban megvalósítani. Hasonlóan veszélyes lehet a jog és vallás keveredése, ami gyakran fanatizmushoz vezet.

Mindez persze nem azt jelenti, hogy az egyes normatív területeknek ne kellene együttműködniük, egymásra hatniuk, egymást „ellenőrizniük”. Pontosan ennek az együttműködésnek a hibás tagadása az, ami a nyugati demokráciák gyengülését eredményezi. Miközben a nyugati demokráciák arra törekednek, hogy a jogalkotás csak tiszta jogi metodika legyen, elnyomják a parlamentarizmus mögött álló és ténylegesen működő erkölcsi és vallási szabályok fontosságát. Példaként említhetjük, hogy nem működhet úgy egyik nyugati demokrácia sem, ha nem azonosítják azokban azokat a gyökereket, amelyek az egyes normarendek együttműködéséből táplálkoznak, ha elfelejtjük, mit is jelent a kereszténydemokrácia vagy a keresztényszociális mozgalom – nemcsak a jog, hanem a vallás és az erkölcs terminológiája szerint. Ha már nem tudják, mik voltak Von Ketteler megingathatatlan vallási alapelvei, vagy éppen mi volt a birodalmi totalitarizmus erkölcsi színezetű pusztító veszélye, nem lehet tartósan működőképes jogállamiságról sem beszélni.

Módszeresen kell tehát elemezni a normarendek kapcsolatát, ki kell mondani, hogy nem a jognak, hanem a társadalom ügyének van felsőbbisége. A jog egy eszköz, a társadalom pedig élet. Nagyon nagy hiba, ha a jogot tennénk meg a társadalmi együtt-

élés céljának. Még akkor is igaz ez, ha a jogot az emberi jogok narratíváján keresztül próbáljuk meg transzcendens erővel felruházni, vagy éppen a „meghatározhatatlanul magasztos” jogállamiság fogalmává nemesíteni. Mindez természetesen igaz a másik két vizsgált normarendre is. Az erkölcs és a vallás is csak eszköz az emberibb élethez, éppen ezért egyik ilyen eszközből sem szabad bálványt készíteni, de kihajtani sem szabad ezeket, mert ezek a teljes emberi élethez szükséges eszközök.

Mindez a gyakorlatban azt is jelenti, hogy nem létezik vallási vagy erkölcsi „semlegeség” – ahogy egyébként jogi sem. Kapcsolatok milliói vannak, amelyeknek van valamilyen viszonya mindhárom normarendhez. Ezeket a kapcsolatokat fel kell tárni és meg kell fogalmazni, hogy a kimeneti döntés során tudatosítható legyen a szerepük. Nagy hiba lenne, ha egy muszlim jogász elfelejtene a vallása előírásait. Ugyanígy nagy hiba, ha egy keresztény elfelejti a vallási alapokat a szakmája gyakorlatja során. Mindez vonatkozik természetesen az erkölcsi meggyőződésre is. Szintén kötelessége minden normarendnek meghatároznia a más normarendekkel való viszonyát.

Tisztában kell lenni azzal, hogy „kell-e adót fizetni a császárnak?” vallásos polgárként. Vagy más példával élve, fel kell tenni a kérdést, hogy a szocialista erkölcs tényleg felülírhatja-e a jog egészét? Ráadásul minden normákkal foglalkozó területnek elsődleges kötelessége ezeknek a kapcsolatoknak a feltárása, pontosan az elmúlt évek kölcsönös ütközései miatt. Meg azért is, mert a tisztánlátás nélkül nem fogunk tudni választ adni a globális ipari kihívásokra, a szabványosításra vagy éppen a migrációra. Az egyes, felszín alatti normatív tartalmak elfojtása ugyanolyan komoly kockázattal jár, mint amilyen kockázatokat a lélektanban feltárt elfojtások jelentenek. Ha nem beszélünk nyíltan arról, hogy igenis van szerepe a bíró erkölcsének vagy vallásának, akár egy nyugati demokráciában is a döntései során, akkor azt kockáztatjuk, hogy az erkölcs vagy

vallás normarendjei kontrollálatlan módon török át a demokrácia falát.

A kapcsolatok feltérképezése azonban csak azzal az alázattal történhet, hogy tudjuk, sem a tudásunk, sem az akaratunk „nem tökéletes”. Csak lehetőségileg teljes, valójában azonban úton vagyunk az egyre teljesebb felé.

TECHNIKAI KIHÍVÁSOK

Napjainkra – egyelőre még a jogalkotáshoz kötődően – jellemzően két, egymással ellentétesnek tűnő tendencia erősödik a normatív szabályozás területén. Az egyik irányzat a formalizációt tűzi zászlajára, a technikai jogot gondolva hatékony megoldásnak. E szerint az irány szerint minél egzaktabban vagyunk képesek megfogalmazni a szabályt, és minél hatékonyabban tudjuk ellenőrizni a szabály érvényesülését, annál könnyebben szabályozhatunk. Ennek az irányzatnak az etikai normák szintjén megjelenő párja a deontológiai felfogás, amely szerint „a parancs az parancs”, és ráadásul egyértelműen megfogalmazható is. Ha a közlekedési lámpa pirosat mutat, meg kell állni, követelik meg és tartják be szigorúan egyes országokban.

A formalizáció valóban hatékony, de vannak árnyoldalai is. Részben az, hogy az emberi beszéd (normák szövege) sohasem lehet teljesen egyértelmű, részben pedig az, hogy maguk a tények is, amelyekre a normák vonatkoznak, az esetek többségében viszonylagosak. Hiába a szakértők objektivitásra való törekvése, az élet mindig színeesebb, mint a tudomány.

A másik irányzat inkább a jog érvényesülésének szociológiai vonatkozásait emeli ki. Azt vizsgálja, hogy a jog ténylegesen hogyan érvényesül, mik a céljai, és hogyan éri el azokat. Inkább kereteket kíván adni, amelyeket a tényleges joggyakorlat, ezen belül többnyire a bírói gyakorlat tölt meg tartalommal, tág teret hagyva a bírói, különösen is a felsőbb bíróságok jogértelmezésének. A szakértők helyett gyakran a bírák erkölcsi érzéke kerül

a középpontba. Az etika tudományában ezt a nézetet leginkább a teleológiai megközelítéssel állíthatjuk párhuzamba, ahol nem maga a szabály, hanem a szabállyal elérendő cél számít. Ha a közlekedési lámpa piros, érdemes megfontolni, figyelemmel a forgalom aktuális helyzetére, hogy megálljunk-e? – tartják egyes közlekedési kultúrákban.

Neumann János leírása³ világítja meg talán a legjobban az imént leírt két megközelítést. Ő volt az, aki felhívta a figyelmet arra, hogy a számítógép aritmetikán alapuló működése jelentősen eltér az agy működésétől. A formális rögzítettség sohasem képes a valóság lényegét tükrözni, amelynek leírására a központi idegrendszer hivatott. A tisztán aritmetikára épülő rendszer ugyanis nem képes rugalmasan kezelni a hibákat, alkalmatlan arra, hogy az egzakt szabályosságot az élet sokszínűségéhez (logikájához, lényegéhez)⁴ igazítsa (Horváth, 1924:50–53). Alkalmatlan a „mértányosságra”. A kezdeti műveleti hiba egyre nagyobb károkat (kimeneti eltéréseket) tud okozni. A „parancs az parancs” elv könnyen vezetett el a „parancsra cselekedtem” kibúvóhoz, ahogy láttuk például a nürnbergi perben. Az aritmetikai mélység – Neumann szavával – csak formális, és nem a tényleges „igazságra” törekszik.

Ezzel szemben az emberi agy nem egyszerűen az aritmetikai tökéletességre tör, hanem a lényegeket feltárására. A cselekvések nem egyszerűen aritmetikai sorokból fakadnak, hanem „belátásból” (Lonergan, 1958:319–324). Jól világítja meg ezt a klaszszikus vicc. A programozó felesége így szól a férjéhez: hozz tejet, és ha van tojás, tized. Hazamegy a férj, visz tíz tejet, és azt mondja: volt tojás. Tudjuk, a férjek többsége, ha elmegy a boltba, máshogy jár el, mint a viccbeli programozó.

A tartalmi igazság tehát jelentősen túlmutat a formális igazságon, azonban még mindig bizonytalan, hogy hogyan lehetne a megfelelő kapcsolatot megtalálni a szabályozás aritmetikai és tartalmi (logikai) szintjei között. Ebben a tevékenységben lehet

szerepe a szabályozáskomplexitás tudományának. Nem szabad ugyanis azt gondolni, hogy megéri a formális megbízhatóság ol-tárán feláldozni a lényeglátás bonyolultságát. A lényeglátás ugyan kevésbé egyértelmű, mint az aritmetika, ellenben sokkal jobban kezeli a rendszerben felbukkanó hibákat. A gépesítés kudarcai után célszerű megvizsgálni az élet lehetőségeit (Molnár, 2000:137). A szabályozáskomplexitás tudományának egyik distinkciója az aritmetikai, a logikai és a tartalmi igazság megkülönböztetése és kapcsolatuk leírása. Az egyes normák alkalmazói ugyanis ezen a háromféle módon jutnak el a normák segítségével a meghatározott „igazságos döntéshez”.

Itt kell megjegyezni, hogy az aritmetikára épülő módszerek közül egyre nagyobb a jelentősége a gépi tanulásnak, amelyik képes arra, hogy a klasszifikációt egyre pontosabban végezze el. Tudatosítani kell azonban, hogy itt nincs szó ok-okozati sémák feltárásáról, egyszerűen arról beszélhetünk csak, hogy vannak olyan helyzetek, amelyekben a nagy mennyiségű számítás segítségünkre lehet. A módszer alkalmas lehet arra, hogy a bíró szóhasználatából és korábbi döntéseiből kikövetkeztethessük a későbbi döntését, azonban semmi köze ahhoz, hogy igazságosabb döntések szülessenek. Ezzel együtt ennek a módszertannak a használata is kifejezetten lényeges lehet, nem elfelejtve azt sem, hogy a normáknak nemcsak funkciója, hanem célja is van: a szabályozott rendszer irányított működésén keresztül az emberi élet fenntartható „szépségének” megőrzése és továbbadása.

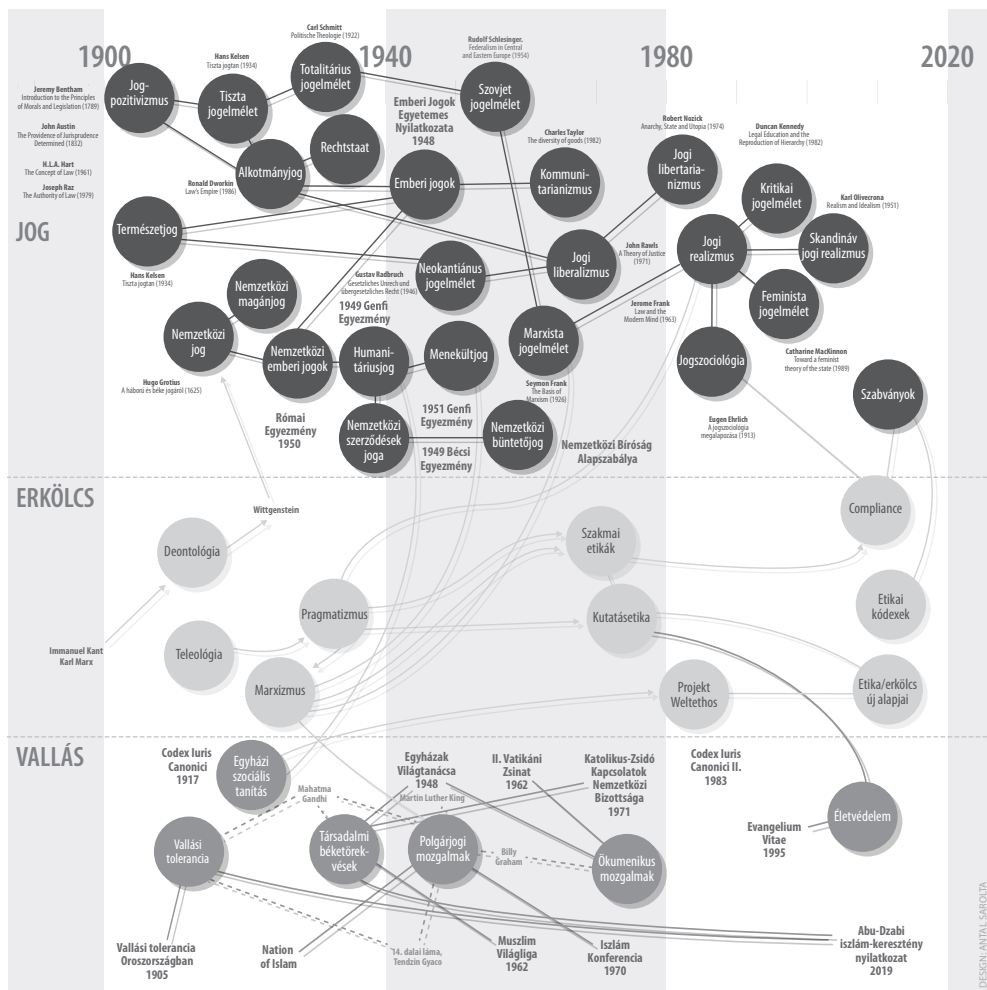
A szabályozáskomplexitás tudományának másik distinkciója a szabályozási szintek meghatározása. Fel kell ismerni, hogy milyen narratívák mentén történik a szabályozás. A szabályozás normákkal történik, amelyek közül leginkább a jog, a vallás, az erkölcs (esetenként az illem) normáit szokták kiemelni. Ezen kategóriák közé lehet még beilleszteni a természetjogot, vagy éppen a nemzetközi jogot is (Pizzorini, 1968:61–74). Az elmúlt évtizedekben je-

lentek meg olyan újabb, hibrid szabályozási szintek, mint a magatartáskódexek, protokollok, szabványok. Célunk, hogy feltérképezzük ezeknek a szabályozási szinteknek a hatékony együttműködését.

A szabályozáskomplexitás mint megközelítési mód különbözik a klasszikus rendszerelméletektől, amelyek zárt egységként fogják fel a társadalom működésének alrendszerait, például a gazdaságot, a jogot vagy éppen a vallást. Különbözik a szabályozáskomplexitás elmélete abban is a klasszikus normatív megközelítésektől, hogy a szabályozást nem egy egyedi és egyszeri eseményként, hanem egy folyamat részeként fogja fel. Bármely szabály alkalmazása gyakorlatilag azonos a sorsszerűséggel, ha a szabályalkalmazás nem egy világosan megfogalmazott célra irányuló tevékenység. Ebben az értelemben a bírói döntésnek nem az az elsődleges célja, hogy a felek közti vitát igazságosan eldöntse, hanem sokkal inkább az, hogy a társadalom igazságos rendjének fenntartásában részt vegyen. Látjuk, hogy a lelkiismeretes és szakszerűen dolgozó bírák hány esetben hoznak szögesen eltérő ítéleteket a különböző instanciákon. A lényeg valójában nem az egyedi ítélet (persze az is nagyon fontos annak, akit érint), hanem a törvénykezés igazságos rendjének megfelelő működése. Éppen ezért a szabályozáskomplexitásnak mindig ezekből az átfogó célokból és folyamatokból kell kiindulnia. Nem szabad elfelejteni, hogy az igazság sem egy egyszerű tény, hanem folyamat, vagy más terminológiával: élet. Ebben az értelemben csak a teljes folyamat megfelelő működése vezethet el a minél igazságosabb egyedi döntésekig.

Ahhoz, hogy a szabályozáskomplexitás lényegi vonásait felismerjük, célszerű elkészíteni a szabályozáskomplexitás térképét, amelyik időben mutatja be az egyes normatív szinteken megjelenő szabályozási módokat, továbbá az egyes szabályozási szintek (normatív szintek, jog, erkölcs, vallás) keretein belüli vagy azokon átnyúló szabályozási, értelmezési módok kapcsolatát.

1. ábra: Szabályozáskomplexitás térképének első vázlata

Forrás: Saját készítés (design: Antal Sarolta)

Az 1. ábra illusztrálja, hogy a szabályozás egyes szintjei milyen kapcsolatokon keresztül hatottak, illetve hatnak egymásra. Az ábra természetesen tovább pontosítandó, lehetőség szerint minél több vonatkozási pontot és meghatározó személyt feltárva. Az egyes csomópontokat feltárva nyílik lehetőség arra, hogy megkezdődjön a párbeszéd egy egységesebb szabályozási rendszer alapjainak lerakásáról. Ennek a rendszernek képesnek kell lennie arra, hogy kiszűrje a szélsőségeségeket, a fenntarthatatlan sza-

bályozási módokat, egyúttal pedig világos értékek mellett foglaljon állást, megkülönböztetve a „jót a rossztól”.

A szabályozáskomplexitás térképének az itt felvázoltakon túlmenően több szerveződési szintje is (Czakó, 2013:85–87) lehet a helyi szabályozáskomplexitástól az országon, regionálisan keresztül egészen a világ egészéig. A szerveződési szinteket természetesen tovább is lehet pontosítani, ahogyan ezt Czakó a tranzakcióelméletéről szóló munkájában tette.

EGYES GYAKORLATI FELVETÉSEK

A közeljövő szükségszerűnek tűnő változásait elemezve megállapíthatjuk, hogy a jogi és a folyamatmérnöki képzéseknek közelíteniük kell egymáshoz, ugyanúgy, ahogy az etikai, vallási tartalmú képzéseknek is a humánerőforrás-képzésekhez. Elképzelhetetlen ugyanis, hogy tisztán jogi ismeretekkel alkalmas legyen valaki integritás- vagy GDPR-rendszereket alkalmazni, ahogy – a jog oldaláról nézve – valójában egyre nehezebb lesz megfelelő jogi ismeretek nélkül például compliance kérdésekben állást foglalni.

Jelenleg az Ipar 4.0 idején egyre nagyobb az igény az olyan szakemberekre, akik egyszerre ismerik a folyamatszabályozás lényegét a termelésben, szolgáltatásban, és egyszerre vannak tisztában a társadalmat működtető szabályokkal, különösen is a joggal. A jogtudománynak vissza kell térnie a gyökereihez, a társadalmi szerveződés alapelveinek leírásához, hogy ezen stabil alapokra építkezve lehessen kialakítani a komplex gazdasági, termelési, szolgáltatási folyamatok szakszerű és specifikus szabályozását.

Különösen is fontos helye van itt a köz-igazgatási jognak, hiszen ebben egyszerre jelenik meg a társadalmat alkotó személy, a személyek közössége és a folyamatként is működő társadalmi szabályozás. A közigazgatási jog területén is egyszerre kell az elméleti alapokat és a technikai szabályozás szakszerűségét megerősíteni.

A jövőben egészen biztosan szükség lesz a szabályozáskomplexitás kérdéskörét a közép-pontban tartó folyamatszempléletű szakmai képzési program kialakítására. Ennek a programnak fontos elemei a tudáskormányzás, az államtan, a speciális komplex folyamatszabályozás (GDPR, compliance, minőségirányítás, integritásszabályozás, információszabályozás), továbbá a normakapcsolatok leírása.

AZ ESZKÖZÖKKEL A CÉL ÉRDEKÉBEN

A normák alkalmazása, a kapcsolatuk feltárása és a kapcsolatuk tudatos menedzselé-

se olyan feladat, amelynek célja van. A cél pedig nem más, mint az emberi élet fenntartása. Ennek az alapja pedig csak a szolidaritás lehet. Ebből az alapelvből fakad a többi olyan kérdés, amelyek mindegyike lényeges, és amelyekre csak a normarendek együttes szabályozása mellett lehet választ adni. Ilyen jellemző kérdések⁵: Miért élek? Mi a boldogság? Mi a fenntarthatóság? Hogyan cselekedjek? Mi az igazság? Mi a jogszzerű? Van-e bizonyosság? Van-e isteni parancs? stb.

A kérdések látszólag filozófiai kérdések, azonban a szabályozás összes területét, beleértve a jogi szabályozást is, lényegileg érintik. Mind a jogalkotó, mind a jogalkalmazó számára megkerülhetetlenek ezek a kérdések. A jelenlegi társadalmi diszfunkciókat okozza, hogy ezekre a kérdésekre nem vagyunk képesek megnyugtató, a szolidaritás irányába mozdító válaszokat adni. Itt kell megjegyezni, hogy pontosan ugyanezzel a problémával nézett szembe a magát kereszténynek mondó társadalmak mindegyike a nagy háborúk előtt is, tehát nem új keletű a helyzet.

Napjainkra viszont van lehetőség arra, hogy tudatosra tegyük a normák együttműködésének területeit és azok hatásait a társadalom életére. Mindez egyelőre még nem feltárt módon, de már működik a „társadalmi tudattalan” mélyén. Ilyen területek:

Vallási fanatizmus: viszonylag új keletű jelenség, a vallási és jogi szabályozási szintek feldolgozatlan konfliktusaiból fakad, alapjaiban azonban az etikátlanul generált geopolitikában és népesedéspolitikában kell keresnünk. A vallási fanatizmus helyett azonban fontos érték a tudatos vallási meggyőződés melletti kiállás.

Cenzúra: a cenzúra jelensége etikai és jogi szabályokra épül, tisztességtelen politikai eszközként is használva arra, hogy a kedvezőtlennek ítélt tartalmak, például vallási meggyőzések ne kerülhessenek a felszínre. A cenzúrának egyik fajtája egyszerűen tiltással lehetetleníti el adott tartalmak megjelenését (pl. Facebook-szűrők), a

másik fajtája pedig mesterségesen generált információáradattal lehetetleníti el a nem kívánt témák megerősödésének lehetőségét (pl. homoszexuális tartalmak erőltetése a közbeszédben). Ezzel együtt világos, hogy a társadalmi szolidaritás érdekében a cenzúrára szükség van, például erőszakos internetes tartalmak szűrése céljából.

Emberi jogok kultusza: mivel az ember önértelmezése semmivé foszlott, a jog látzólag objektív nyelvén születnek iránypontok. Téves azonban azt gondolni, hogy a „jog szent”, és ennek zászlaja alatt sem szabad jogi (vallási) fanatikussá válni. Természetesen azonban nagyon fontos, hogy az ember önmagát megismételhetetlen (örök) méltóságként értelmezni tudja. Ebben a folyamatban jelentős szerepe lehet a helyesen értelmezett emberi jogoknak is.

Dezantropomorfizmus: az ember akarattalan tárgyként való funkcionális megközelítése, amelynek lényege, hogy az egyén egy termelő/fogyasztó egység. A kérdés jelentős jogi, erkölcsi és vallási tartalmakat érint. A felfogás egyszerre a liberális és kommunisztikus társadalomszervezés alapelve. Mivel az ember személyes karaktere eltörlésre kerül, viszonylag egyszerű elvek mentén lehet a társadalom gépezetét működtetni. Az egyes normarendek és különösen is a jog számára ez lehet az alapja a jól alkalmazható aritmetikai jellegű döntéseknek.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy elérkezett az idő egy átfogó, részletes, a normák együttműködésén alapuló normatan kidolgozására.

JEGYZETEK

¹ Különös, hogy Lukács György jól látja meg: a valóság, ami a partikularitást erősíti, miközben (számára dicsérendő módon) az erkölcs, a tudomány és a művészet dezantropomorfizál. [...] a tudomány és művészet ugyanabban az irányban hat: az etikai

magatartás mellett ezek a partikularitás minőségi átváltoztatásának legerősebb motorjai, és ezért együttesen állnak szemben a vallással, amely fő-tendenciáját tekintve a partikularitás megőrzésére törekszik. A tudomány dezantropomorfizáló visszatükröződésének esetében a helyzet azonnal nyilvánvaló” (Lukács, 1969:718–719).

² Immanuel Kant szavával: „sapere aude”.

³ Z. Karvalics hivatkozva az *Infodémia*, nem publikált kézirat 8. oldalán.

⁴ Itt kell megjegyezni, hogy Horváth Sándor megkülönbözteti a logikai és a tartalmi igazságot egymástól. Nála a logikai igazság sem elégséges önmagában, a lényegyet csak a tartalmi igazság képes feltárni.

⁵ A „kanti kérdéseket” (Mit tudhatok? Mit kell tennem? Mit remélhetek? Ki az ember?) kiegészítő kérdések ezek a jellemző kérdések. www.uni-due.de/~gph220/mains/inhalte/KantEingleitung.pdf.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Anzenbacher, Arno (1993): *Bevezetés a filozófiába*. Herder, Budapest.
- Birher, Nándor (2015): Ius, fas, mos: the Emergence of Norms. *Deliberationes*, Vol. 8, No. 3, 11–20.
- Czakó Kálmán (2013): A teljes rendszer LTTN modellje. In: Birher Nándor – Boros István (szerk.): *Koordinációs módszertan*. Patrocinium Kiadó, Budapest, 77–146.
- Horváth Sándor (1924): *Aquinói Szent Tamás világnézete*. Szent István Társulat, Budapest.
- Lonergan, Bernard (1958): *Insight*. Longmans, London.
- Lukács György (1969): *Az esztétikum sajátossága*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Kant, Immanuel (1996): *A gyakorlati ész kritikája*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Molnár Tamás (2000): *Én, Symmachus. Lélek és gép*. Európa Kiadó, Budapest.
- Pizzorni, Rinaldo (1968): *Il fondamento etico-religioso del diritto secondo S. Tommaso d'Aquino*. Libreria editrice della Pontificia Università Lateranense.
- Z. Karvalics László (é. n.): *Infodémia*. Kézirat, megjelenés alatt.